

## Kuzey Afrika ve Mağrib İbaziliği

**Doç. Dr. Orhan ATEŞ\***

---

*Atıf /©-* Ateş, O. (2017), Kuzey Afrika ve Mağrib İbaziliği, *Uluslararası Teoloji & Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (1), 18-27.

### Özet

İbâdîyye fırkası İslam tarihinde vücut bulan fırkaların ilkidir. Sıffin savaşında Hz. Ali'nin Tahkim kararına boyun eğmesi sonucu onu terk eden Muhakkime-i Ulâ'yı selefleri olarak görürler. İmamette şura anlayışını temel alarak Hz. Ali'den sonra gelen imamların meşruiyetlerini kabul etmedikleri için farklı baskılara maruz kalmışlardır. İmam Cabir b. Zeyd ve ondan sonra fırkanın imamlığını üstlenen Ebu Ubeyde'nin<sup>1</sup> talebelerini Magribe yönlendirmeleri sonucu İbâdîyye hilafetin merkezinden uzak bölgelere taşınmış oldu. Özellikle Rüstemiyye Devleti sayesinde İslam medeniyetinin güzel örnekleri sergilenmiştir.<sup>2</sup> Mektebe-i Masumiyye adıyla kurulan ve yaklaşık otuz bin cilt kitaba sahip olan kütüphane Fatimiler tarafından yakılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Mağrib İbaziliği, Ehl-i Da've ve'l-İstikame, Kuzey Afrika, Fatimiler

§§§

---

\* İslam Mezhepleri ABD, orhanates1624@hotmail.com

<sup>2</sup> Haşim, Mehdi Talib, *Hareketü'l-İbâdîyye*, s. 77.

## Giriş

Bu makalenin konusu Magrib<sup>3</sup> İbâdîliği hakkında çok muhtasar bir özet sunmaktır. Makalenin hazırlanmasında İbâdî kaynaklar özellikle dikkate alınmıştır. Bunun yanında batılı araştırmacılara da yeri geldikçe atıflar yapılmıştır. İbâdîyye İslam düşünce tarihinde ortaya çıkan fırkaların ilkidir. Abdullah b. İbâd'a nispetle fırkaya İbâdîyye denmiştir. Ancak İbâdîler kendilerini Ehl-i Da've ve'l-İstikame veya Ehl-i Hak ve'l-İstikame olarak adlandırmaktan daha çok hoşlanmaktadırlar. İbâdîler kendilerini Muhakkime'nin halefi olarak görürler; Havaric'e yapılan nispeti kesinlikle kabul etmezler.

İbâdîyye'nin fikirlerini sistematize eden kişi tabiunun büyük alimlerinden İmam Cabir b. Zeyd olarak kabul edilir. İmam Cabir b. Zeyd hicri 22 yılında Basra'da ya da Uman'da doğup yakınları vasıtası ile ailesi ile Basra'ya gelmiştir. Basra'nın seçkin alimlerinden olan İmam Cabir b. Zeyd, İbn Abbas başta olmak üzere sahabeden çok kimsenin övgüsüne mazhar olmuştur.

Siyasi görüşleri Emevilerle uyuşmamasına rağmen uyumlu yaşamayı prensip edinen İbâdîler buna rağmen devletin baskısından kurtulamamışlardır. Cabir b. Zeyd Omân'a sürgün edilmiş talebeleri de akla hayale gelmeyen baskılara, sürgünlere ve hapislere maruz kalmışlardır. İbâdîler stratejik bir kararla fırkayı Kuzey Afrika'ya taşımayı başarmışlardır.

## Kuzey Afrika ve Magrib İbâdîliği

İbâdîyye'nin erken dönemde Afrika'ya ulaşma başarısı İbâdî toplumun stratejik düşünme kabiliyetini gösteren çok ayrıcalıklı bir örnektir. İfrikiyye ve Magrib İbâdîliğinin II/VIII yüzyılın başlarında Seleme b. Sa'd'ın<sup>4</sup> girişimleri ile başladığını

<sup>3</sup> Genel olarak Libya, Tunus, Cezayir ve Fas'ı içine alan bölgeye Mağrib denir. Buraya Berberistan da denmiştir. Berberistan'ın doğu bölgelerine İfrikiye adı verilmiş ve Tunca'dan doğudaki Berka veya Mizab'a kadar uzanan kısım anlaşılmıştır. Bununla birlikte bu kelime münhasıran Tunus'un orta ve kuzey kısımları içinde kullanılmıştır. İfrikiye ve Mağribin hudutları için bk; İstahri, Mesailik, 33-38; İbn Haldun, *İber*, 41, 98.

<sup>4</sup> Ateş, Orhan, Onat Hasan, "Haricilik" Editör, Hasan Onat, Sönmez Kutlu, *İslam mezhepleri Tarihi*, Ankara 2012, s. 79.

söyleyebiliriz.<sup>5</sup> Seleme, Ebû Ubeyde'nin<sup>6</sup> Talebelerindendir. Seleme b. Sa'd'ın Kayrevân'a kimin isteği ile geçtiği tartışma konusu olmuştur. Seleme b. Sa'd, İbâdiyye'nin ikinci imamı Ebu Ubeyde'nin emri ile mi geçmiştir yoksa Talibu'l-Hakk'ın<sup>7</sup> daveti ile Mısır'a gelmesi ve oradan batıya geçişi ile mi olmuştur. Görüşümüze göre birinci görüş daha muteber görünmektedir. Zira İbâdi topluluğu erken dönemde fırka disiplinine kavuşmuş bir harekettir. Şayet Talibu'l-Hak, onu davet etmiş olsa bile bunu İbâdi imamdan habersiz yapması düşünülemez.

Seleme b. Sa'd kısa sürede başarı sağlamış ve Berberi kabilelerin desteğini kazanmıştır. Bu başarı da İfrikiyye'nin siyasi ve ekonomik açıdan olumsuz şartları yanında İbâdiyye'nin eşitlik, adalet ve hürriyet temalı görüşleri de etkili olmuştur. Sonuçta Hevvar, Zenâte kabilelerinin desteğini elde etmiştir.

İbn Haldun, el-Haris b. Telid el-Hadrâmî'nin Cebel-i Nefuse yamaçlarında kurulmuş Nefuse de İmamı'l Ahkâm ünvanı ile hüküm sürdüğünü haber vermektedir.<sup>8</sup>

El-Haris b. Telid ve Abdulcebbar'ın 131 veya (132/748-9) yılında arka arkaya öldürülmelerinden sonra 'savunma imamı'<sup>9</sup> (imamü'd-difaa) ünvanı ile İsmail b. Ziyad en-Nefûsi (Ebû'z- Zacir İsmail de denir), Trablus İbazi Berber kabilelerinin başına geçti. Fakat O'da çok kısa bir süre sonra vali Abdurrahmân b. Habib'in kuvvetleriyle yaptığı bir çarpışmada öldürülünce, İbâdîler'in hâkimiyetleri sarsıldı. Ancak, halkın İbâdîliği devam etti.

Bu bölge üzerinde Ebu Ubeyde'nin çok özel gayretini unutmamak gerekir. Hicri 140/760 yıllarından sonra bu bölgeden birçok Berberi, Ebu Ubeyde'nin tedris halkasına girmek için Basraya gitmişler ve gerekli bilgileri öğrendikten ve bir imamet kurma konusunda gerekli sistemi öğrendikten sonra tekrar Trablus'a dönmüşlerdir.<sup>10</sup> İbâdi tarihi içerisinde bu talebelere Hameletü'l-İlim ya da Nakaletü'l-İlim adı verilmektedir.<sup>11</sup>

<sup>5</sup> Şemmâhî, Siyer, 52; Muammer, Ali Yahya, İbâdiyye, c. III, s. 21.

<sup>6</sup> En-Nâmî, Amr Halife, Dirâsâtu'l-ibâdiyye, byy, s. 95

<sup>7</sup> Haşim, Mehdi Talib, Hareketü'l-İbâdiyye, s. 136- 137.

<sup>8</sup> Berradî, Cevâhir, 170; Şemmâhî, Siyer, 65 b; İbn Haldun, İber, VI, III, Barunî, Muhtasâr, 32.

<sup>9</sup> Haşim, Mehdi Talib, Hareketü'l-İbâdiyye, s. 267.

<sup>10</sup> Barunî, Muhtasâr, 35; Ali Y. Muammer (İbâdiye, III, 23), Basra'da beş yıl kaldıklarını yazar.

<sup>11</sup> Ateş, Orhan, Onat Hasan, "Haricilik" Editör, Hasan Onat, Sönmez Kutlu, İslam mezhepleri Tarihi, Ankara 2012, s. 77.

Hameletü'l-İlim kendisinden beklenen stratejik görevi üstlenerek Trablus'taki Havvara ve Zenate Berber İbâdîlerini etrafında toplamayı başardı. Hamletü'l-İlim<sup>12</sup> etrafında toplanan Ebu'l-Hattâb'ı imamlığa getirdiler. Ebu'l-hattab'ın<sup>13</sup> idaresi altındaki İbâdi topluluğu Sufriyye'nin elinde bulunan Kayrevân şehrini 141/757 ele geçirdiler. Bu askeri başarı ile<sup>14</sup> bugünkü Bingazi'nin Berka'nın batı sınırından itibaren Cezayir'in doğusuna kadar uzanan bütün Trablus (bugünkü Libya) bölgesi İbaziler'in hâkimiyetine geçmiş oldu.<sup>15</sup>

Kayrevân'ın fethinden sonra aslen İran'lı olan<sup>16</sup> Abdurrahmân b. Rustem'i oraya vali tayin edildi. Bu siyasi tayin İbâdi toplumun ayırıcı bir özelliğini daha ortaya koymaktadır. Zira İbâdîler hilafette ehliyet şartını esas olarak her hangi bir kabileye rûçhaniyet tanımıyorlardı. Abdurrahmân b. Rüstem örnek bir yönetim ortaya koyarak insanların gönlünü kazanmıştır. Ayrıca Ebü'l Hattab, Mağrib'in güneyindeki Sicilmase<sup>17</sup> şehrini kuran Sufriyer'e büyük ölçüde tesir etti. İbâdî liderlerin bölgedeki başarısına Abbasi Devleti kayıtsız kalmadı. Ebü'l Hattab, Abbasi halifesi Ebu Ca'fer El-Mansur (136-58/754-75)'un İfrikiyye'ye vali tayin ettiği Muhammed b. El-Eş'as el-Huzai ile savaştı hicri 144 yılında kendisiyle birlikte pek çok İbâdî-Berber öldürüldü.<sup>18</sup>

Savaştan sağ kurtulmayı başaran Kayrevân valisi Abdurrahmân b. Rüstem taraftarları ile birlikte Cezayir'in batısında bulunan Orta Magrib'e (Tahert) sığındı.<sup>19</sup> Tahert şehrini yeniden inşa eden<sup>20</sup> Kayrevan valisi çok sayıda kabileyi etrafında toplamayı başarmıştır.

Trablusgarb'da İbâdîler'in liderleri durumunda olan Ebü Hatim Yakub b. Habib el- Mahzuzi,<sup>21</sup> Abbasilerin İfrikiyye valisi Ömer b. Hafs b. Osman b. Ebi Sufra'nın

<sup>12</sup> En-Nâmî, Amr Halife, *Dirâsâtu'l-ibâdiyye*, s. 113.

<sup>13</sup> Ateş, Orhan, Onat Hasan, "Haricilik" Editör, Hasan Onat, Sönmez Kutlu, *İslam mezhepleri Tarihi*, Ankara 2012, s. 79.

<sup>14</sup> İbnu'l-Esir, *Kamilc.* V, s. 316; İbn Haldun, *İber*, VI,112

<sup>15</sup> Muammer, Ali Yahya, *İbâdiyye*, c. III, s. 33 vd; İbnu'l-Esir, *Kamil*, V, 316-7; İbn-Haldun, *İber*, c. VI, s. 142; *Şemmâhî*, *Siyer*, 64b, 68a; Barunî, *Muhtasâr*, 33-4.

<sup>16</sup> Motylinski, Abdurrahman b. Rustem, *İA*, c. I, s. 51; İbn-Haldun, *İber*, c. VI1, s. 12; Ali Yahya, *İbâdiyye*, c. III, s. 37;

<sup>17</sup> Yakut, *Mu'cem*, c. V, s. 41.

<sup>18</sup> İbnu'l-Esir, *Kamil* c. V, s. 317, İbn Haldun, *İber*, c. VI, s. 211. Motylinski, (*İA*, I, 52)

<sup>19</sup>; Yakut, *Mu'cem*, c. II, s. 354-7.

<sup>20</sup> Motylinski, *İA*, I, 51.

<sup>21</sup> Taber, *Tarih*, c. III, s. 370, 373, İbnül Esir, *el-Kamil*, c. V, s. 589 VD; İbn Haldun, *İber*, c. VI, s. 112-13; Barunî, *Muhtasâr*, 34-5, Muammer, Ali Yahya, *İbâdiyye*, III, 45 vd; Motylinski, Ebü Hatim, *İA*, c. IV, s. 28-9.

Tubne'ye<sup>22</sup> geçmesi ve İfrikiyye'yi dolayısıyla Keyrevan'ı askerden boşaltması üzerine, Abdurrahmân b. Rustem'in başkanlığındaki İbâdîler, Sufri- Berber boylarıyla birlikte büyük bir isyanı başlattılar.

Savunma imamı ( İmamu- düfaa)<sup>23</sup> unvanı ile bu isyanı yürüten Ebü Hatim, Tubne ve Kayravan'ı 154/771 yılında Ömer b. Hafs'ı öldürmek suretiyle tekrar Abbasiler'den almıştır. Fakat Ömer b. Hafs'a halef olarak gönderilen Yezid b. Hatim kumandasındaki altmış bin kişilik orduya karşı ilk anda kısmi bir başarı elde etmişse de neticede Trablus'ta cereyan eden savaşta Ebü Hatim dâhil otuz bin İbâdî öldürülmüştür. (155/772).<sup>24</sup>

Ebu Hatim'in yenilgisi ve Trablus İbâdî imametinin çöküşünden sonra, buradaki İbâdîler de Abdurrahmân b, Rustem'e bağlandı. Tahert, Kuzey Afrika İbâdîliği'nin merkezi oldu. Özellikle İbn Rüstem'in hicri 160 veya 162/776-78 yılında imamlığa seçilişi Kuzey Afrika İbâdî cemaatlerinin Tahert İbâdî İmameti etrafında toplanmasıyla sonuçlandı.

İbn Rustem'in imamet dönemi oldukça sakin geçti. Kendisi son derece adil, kitap ve Sünnet'e bağlı, iyiliği emredip kötülükten yasaklayan zühd sahibi ve çok ibadet eden bir imam idi.<sup>25</sup> İbn Rustem ile İbâdîler için parlak bir dönem başladı.

Abdurrahmân b. Rustem, ölümünden önce<sup>26</sup> 168/784-5 yılında yerine geçecek imamı seçmek üzere altı kişilik bir şura oluşturdu.<sup>27</sup> Altı kişilik şura, oğlu Abdulvehap b. Abdurrahman b. Rustem (168-208/784-823-4)'i imamete seçti. Bu şurada bulunan Ebu Kudame Yezîd b.Fendin, önce Abdulvahhab'ın seçilmesini istedi ise de, seçimden sonra, imamın muntazam bir cemaat ile anlaşmak suretiyle vazife görmesini istedi.

Ve kendisinden daha ehliyetli (efdal) birisi bulunduğu takdirde bu görevden istifa etmesini isteyince<sup>28</sup> Basra İbâdîleri ile istişare eden Abdulvehap bu karara karşı çıktı. Daha sonra en –Nükkar (inkâr edenler) adını alan bu grup, İbn Fendin'i

<sup>22</sup> Tubne, İfrikiyye dolaylarındadır. Bundan sonra Magrib gelir. Bk; Yaküt, *Mu'cem*, c. VI, s. 28-9.

<sup>23</sup> Motylinski, İA, c. IV, s. 28.

<sup>24</sup> Taberi, c. III, s. 370-3; İbnul esir, Kamil, c. V, s. 598-602; İbn Haldun, *İber*, c. VI, s. 112-3; *Berradî, Cevâhir*, s. 173; *Şemmâhî, Siyer*, s. 69 b-72a.

<sup>25</sup> Barunî, *Muhtasâr*, s. 37; Ali Yahya, *İbadiyye*, c. III, s. 37-43.

<sup>26</sup> Barun, *Muhtasâr*, s. 38

<sup>27</sup> Barunî, *Muhtasâr*, 37,38; *Şemmâhî, Siyer*, 73 a, 75a

<sup>28</sup> Lewicki, Nükkar, İA, IX 371; Barunî, *Muhtasâr*, 38-9; *Şemmâhî, Siyer*, 78b;

destekleyen Şüayp b. El-Mu'arif tarafından da desteklendi. Kendilerine Vehbiye<sup>29</sup> adı verilen Abdulvahhab'ın kuvvetleriyle çarpıştılar. Ebü Kudame'nin öldürüldüğü bu çarpışmalar sonucunda Şüayb ve savaştan kurtulanlar, Trablusgarb'a yerleştiler. İbâdî fırkası içinde en- Nükkâr adında yeni bir fırkanın doğuşu bu olaylar sonunda gerçekleşti.

Bu olaydan sonra 171/787-8 yılında, Tahert'in pek çok yabancı ve farklı kabile unsurları ile dolmuş olmasının sonuçlandığı karışıklıklardan faydalanan Nefaza kabilesinden Nusayr b. Salih el-İbâdî ayaklandıysa da on bin İbâdî'nin ölümü ile sonuçlanan bu ayaklanmadan sonra bunlar da Tahert imamlığına bağlandı.<sup>30</sup> Abdulvehhab ülkede büyük gayretler sonucu sukunu gerçekleştirdikten sonra, Trablus şehrini muhasara eden Ağlebiler'in kurucusu İbrahim'in oğlu Ebul-Abbas Abdullah b. İbrahim b. El-Ağleb et-Temimi'yi 196/811 yılında sulh yapmaya mecbur bıraktı.<sup>31</sup>

Böylece geniş bir alana yayılan İbâdîler'in Tahert Rüstemî imamlığı, Ağlebiler (184-296/800-909) devletini çembere almış oldu. Bununla birlikte T. Lewicki, İbn İzari'den naklen, Ağlebiler'in 224/839 yılında Rüstemî ablukasını kısmen kırmayı başardıklarını, Tahert ile Trablusgarb arasındaki Bilad'ul-Cerîd mntıkalarını bağlayan bir geçidin az bir kısmını işgal ettiklerini, söyler.<sup>32</sup>

Tahert imamlığını teşkil eden çeşitli Berberî boylarının birbirleriyle mücadeleye girişmeleri,<sup>33</sup> En -Nükkâr, Halefiyye ve diğerlerinin siyasi kışkırtmaları ve özellikle Ağlebiler'in, İfrikiyye'deki Rustem'i hanedeninin başlıca dayanağı olan Nefüse İbâdî Berberlerinin 283/896 yılında ağır kayba uğratmaları sebebiyle Rüstemîler zayıfladı. Ancak asıl yıkılışları (296/908) yılındaki Şii-Fatımiler'in Tahert'i ele geçirişleriyle olmuştur.<sup>34</sup> Tahert'in Şii-Fatımiler tarafından alınması sırasında son Rüstemî imamı Ebu Yusuf Ya'kub İbâdîler'in en büyük bilginleri ile Tahert'in güneyinde Varcilean ovasındaki Sedrate'ye kaçtı.<sup>35</sup>

Rüstemî imametini yeniden ihya etmek maksadı ile çok mücadele verdi ancak buna muvaffak olamadı. Hükümler sırasında, kısmen Cebel Nefuse'deki İbâdîler

<sup>29</sup> En-Nâmî, Amr Halife, *Dirâsâtü'l-ibâdiyye*, byy, s. 195;

<sup>30</sup> İbn Haldun, *İber*, c. VI s. 270, 113

<sup>31</sup> İbn Haldun, *İber*, VI, 113; İbnul-Esir, *Kamil*, c. VI, s. 270;

<sup>32</sup> T. Lewicki, EI, c. III, s. 676

<sup>33</sup> İbn Haldun, *İber*, c. VI, s. 114, 116, 118, 128

<sup>34</sup> *Şemmâhî*, *Siyer*, s. 134a, vd.

<sup>35</sup> *Şemmâhî*, *Siyer*, s. 135a, 152b,

hariç, Basra ve Ummân İbâdî cemaatleri, Abdurrahmân b. Rustem ve haleflerinin üstünlüklerini kabul etmişler, hatta Ebu Zekerîyya'dan naklen E. Masgueray, İbâdîlerin büyük dini kaynaklarını onun imametini esas alarak tarihlediklerini söyler.<sup>36</sup> Daha önce söylediğimiz Ummân İbâdîleri'nin, imam yerine vali veya mutekadim unvanı almış olmalarının bir sebebi de, Rüstemîler'in asıl imamet telakki edilmesinden ileri gelmiş olabilir.

Şii- Fatımi hilafetinin Rüstemîleri devirmesi sırasında, kuzey de Cebel-i Nefüse de mustakil yeni bir İbâdî İmamlığı ile karşılaşılıyor. Hâkim veya İmamı'd- difaa (savunma imamı) unvanı ve Vehbiye yani asıl İbâdî anlayışı ile Cebel Nefüse sınırları içinde Fatımiler'e karşı İbâdîliğin istiklalini koruyan Ebu Zekerîyya el- İrgani, ölümüne kadar imameti ayakta tuttu. Onun 311/923-4 yılındaki ölümünden sonra da halefleri Hâkim unvanı ile Fatımiler'den bağımsız imamet ediyorlardı. 430-50/1038-58 yıllarına gelindiğinde Cebel Nefüse İbâdî hâkimlerinden biri Benü Ziriler'in hâkimiyetlerini tanımaya mecbur oldu. Yarı mustakil duruma düşen bu İbâdî topluluğu VIII/XIV. Yüzyılda varlıklarının hala koruyorlardı.<sup>37</sup>

IV/X. yüzyılın ilk yarısında İbâdî hâkimiyetini yeniden kurmak için en-Nükkar fırkasına mensub Ebu Yezid Mahlat b. Keydat (ö.333/946-7) 'in başarısız bir hamlesini, 358/968-9 yılında Mağrib İbâdîliğinin Fatımilere karşı Biladu'l-Cerid'de olan ayaklanmayı biliyoruz.<sup>38</sup>

Kısa süreli bir hâkimiyet elde edilen Trablusgarb, Güney Tunus, Vargılan vahalarında, Vilayetu'd- difaa (savunma illeri) ilan edildi. Artık bundan sonra Kuzey Afrika, İbâdîleri, yeni bir imamet kurmaya teşebbüs etmediler ve Kitmân<sup>39</sup> haline döndüler. Bununla birlikte IV/X. Yüzyıla doğru Vargılan vahasında ileri gelenler ve asiler tarafından yönetilen bir şûra toplandı.<sup>40</sup>

Çok sonraları, V/XI. Yüzyılından itibaren de Kuzey Afrika İbâdîlerince hâkimler, mukadimler ve başkanların yanında, İbâdî cemaatinin hayatını eline alacak bir

<sup>36</sup> T. Lewicki, EI, c. III, s. 677

<sup>37</sup> T. Lewicki, EI, c. III, s. 677.

<sup>38</sup> *Şemmâhî, Siyer*, s. 133, a, vd.

<sup>39</sup> En-Nâmî, Amr Halife, *Dirâsâtu'l-ibâdiyye*, byy, s. 282; Haşim, Mehdi Talib, *Hareketü'l-İbâdiyye*, s.81.

<sup>40</sup> *Şemmâhî, Siyer*, s.135a, vd;

Şeyh'in başkanlık ettiği ''gizlenmişler, (el-azzabe) meclisinden ibaret dini bir topluluk tarafından yürütülen bir idare sistemi konuldu.

Fakat VI/XII. Yüzyıldan itibaren gittikçe gerilmeye yüz tutan Kuzey Afrika İbâdîler'i, nihayet merkezi Mağrib'den kurtularak önce Vergilan vahasındaki İbâdîleri desteklediler; sonra da Mizab'a<sup>41</sup> göçtüler ve orada tutundular.<sup>42</sup>

II/VIII. Yüzyıldan başlamak üzere VIII/XIV. Yüzyıla kadar Kuzey Afrika İbâdîleri'nin İspanya ve Sicilya ile Orta ve Batı Sudan'a gerek ticari münasebetler, gerek özellikle İbâdîliği yaymak için yaptıkları seyahatlerdeki faaliyetlerinde başarı kazandıkları biliniyor.<sup>43</sup> Bugün Zengibar'ın resmi mezhebi olan <sup>44</sup> İbâdîliğin, Sudan'dan buraya geçen İbâdîler kanalıyla yerleştirildiği muhakkak gibi görünüyor.

Her şey den önce diğer Harici fırkaların sertliği yanında gerek muhaliflerine gerek Emevi halifelerine karşı yumuşak davranışları ve dostluk münasebetleri ile dikkatimizi çekmektedir. Muhaliflerini ve idarecileri tenkitleri, ifade bakımından sert olmakla beraber saldırgan değildir. Nitekim onların çeşitli zamanlarda uzun süreler Emevi veya diğer halifelerin hâkimiyetleri altında sakin bir hayat yaşamaları bunun bir delili olmaktadır. Saldırgan bir siyaset takip etmemekle beraber İbâdî inancını geleneğe uygun bir şekilde yaşatmaları ve ona bağlanmaları, bu inancı yerleştirmek ve yaymak için ilim taşıyıcıları (hammaletül-ilm) adı altında bir propagandistler ekolü kurmaları da dikkat çekicidir.

Baştan beri sağduyu ve Sünnet hududu, İbâdîlerin, İslam dünyası içinde oldukça mutedil ve ehl-i sünnet'e en yakın Harici fırkası olduğu kanaatini doğurmuştur. Onların hareketlerini ve fikri durumlarını iyice kavrayabilmek için, araştırmamızda sık sık sözünü ettiğimiz bir hususa burada da işaret edelim.

Onlar İslam'ın Hz. Peygamber, Ebu Bekir ve Ömer devrindeki adaletli, sakin ve otoriter nizamını istemekte; daha sonraları değişen hayat şartları ile temelleri sarsılmış cemiyette ortaya çıkan adaletsizlikten şikâyet etmektedirler.

<sup>41</sup> Ebu Kâsımsa'dullah, Şa'b Gazetesi, 6/7/1990

<sup>42</sup> Buradaki İbadiler ile Doğu İbadileri'nin münasebetleri ve durum hakkında bk; Lewicki, EI, c. III, s. 677-8

<sup>43</sup> T. Lewicki, EI, c. III, s. 678-9.

<sup>44</sup> Çağatay-Çubukçu, Mezhepler, c. I, s. 47.

Onların Osman b. Affan, tahkim den sonra Hz. Ali ve diğer Emevi idarecilerine karşı çıkışları, hep bu adaletsizlik, zulüm ve adil imam kabul edilen Ebu Bekir ve Ömer'in yollarından ayrılışa bağlıdır. Adalet ve hidayetini geri dönebilmesi için, mutlaka Allah'ın Kitabına uymak, iyiliği emredip kötülükten yasaklamak gerektir.

Onların yukarıda gördüğümüz gibi, şartların el verdiği ölçüde açıkça bu yolda yürüdüklerine, gerek imamların seçiminde, gerek İbâdîler'in kendi şahsi davranışlarında yani din anlayışları ile ilgili hususlarda hep Hz. Peygamber ve ilk iki halifenin yolunun takip etme gayret ve endişesinde olduklarını bir kere daha hatırlatmakta fayda vardır.

### Sonuç

İbâdîyye, kendisini doğru tanıtmak konusunda tarih boyunca sorunlar yaşayan bir fırkadır. Mezhep taassubu gölgesinde yazılan kaynaklar tarafından kötülen ve olduğundan farklı gösterilen fırka incelenmeye değer çok sayıda özelliğe sahiptir. İslam tarihinde ilk teşekkül edip varlığını günümüze kadar taşıyan bir fırkadır. İslam tarihinde tarih eleştirisini ilk başlatan fırkadır. Kişileri değil hakkı esas aldığı için yeri konusunda tespiti zor yapılan bir fırkadır. Sosyal barışa önem vermesine rağmen siyasi baskılardan kurtulamamıştır. Nazari tartışmalara boğulmadan sosyal hayatın içerisinde kalan ve sistem üreten bir topluluktur.

Girişimci özelliğini kullanarak Kuzey Afrika'ya açılan İbâdîyye, Hem İslam'ın yayılmasına katkı sağlamış hem de orada kurduğu devletler ve imametler ile İslam'ı en güzel şekilde temsil etmeye çalışmıştır. Ne var ki o günkü dünyanın siyasi dengeleri içerisinde varlığını korumakta güçlükler yaşamıştır. Sonuçta, Rüstemiler Devleti sayesinde tarihe çok güzel hatıralar bırakmışlardır. Günümüz İbâdîler'i tüm zor şartlara rağmen Libya, Fas, Tunus ve Cezâir'de varlıklarını korumaya çalışıyorlar.

## KAYNAKÇA

- Ateş, Orhan, Onat Hasan, “Haricilik” , (Edit. Hasan Onat & Sönmez Kutlu), *İslam mezhepleri Tarihi*, Ankara 2012.
- Bârûnî, Süleymân b. Abdullah, (1368/1940), *Muhtasarü Târîhi’l-İbâziyye*, Uman, 2003.
- Dercînî, Tabakâtu’l Meşâyih bi’l Mağrib, (Tahkik İbrahim Tallay), Muscat 1974, cilt II.
- Ebû Ammâr, Abdulkâfi, *Kitâbu’l Mucez* ( thk., Tâlibî, Ammâr, Ârau’l-Hâvârîc), I- II, Kahire 1978.
- Ertürk, Yahya, Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme ve Kuzey Afrika İbâzîliğinde Hameletü'l- İlm'in Etkisi, Dicle Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014
- İbn Kesîr, Ebu’l-Fida İsmail, *el-Bidâye ve’n-Nihâye* (thk, Ali Şirî), Beyrut 1988.
- Motyliniski, Abdurrahman b. Rustem, İ, A, Cilt. I.
- Muammer, Ali Yahya, *el-İbaziyye mezhebun İslamiyyun Mu’tedilun*, ( tkd. Ahmed b. Suûd es- Siyabî), Muscat 2011.
- Muammer, Ali Yahya, *el-İbaziyyetü Mezheben İslamiyyen ve Mu’tedilen* (özetleyen Ahmed b. Suûd Siyâbî, Vezaratu’l-Evkâf ve Şuunu’d-Diniyye, Saltanat-ı Oman, Muscat 2011.
- Şehristanî, Ebû’l-Feth Muhammed b. Abdilkerim ( 548/1153), *el-Milel ve’n-Nihal*, Beyrut, 1975
- Şemmâhî, Ahmed b. Said b. Abdulvahit, (928/1522), *Kitabu’s-Siyer*, (thk. Ahmed b. Said b. es-Siyabî,) Maskat, 1987.
- Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerir (310/922), *Tarîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, Kahire, 1939.
- Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerir, *Tarîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, (thk., Muhammed Ebû Fadl İbrahim) Beyrut, 1384/1975.
- Tâlip, Mehdî Hâşim, *Hareketü’l-İbâdiyye fi’l-Meşriki’l-Arabî*, London.